

บทที่ 2

เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

โครงการติดตามประเมินผลการใช้ประโยชน์ที่ดิน การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และการพึ่งพาตนเอง ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดระยอง ในปีงบประมาณ 2551 นี้ เพื่อให้เห็นกรอบแนวคิดในการติดตามและประเมินผลโครงการ ผู้ประเมินได้มีการตรวจสอบแนวคิด ทฤษฎี หรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการติดตามและประเมินผล ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการติดตามและประเมินผล
2. การปฏิรูปที่ดินและการทำประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน
3. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาตนเองและการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการติดตามและประเมินผล

1.1 แนวคิดการติดตาม

การติดตาม (Monitoring) หมายถึง การเก็บรวบรวมข้อมูลการปฏิบัติงานตามแผนงานที่กำหนดไว้ เพื่อตัดสินใจเข้าไปปรับปรุงวิธีปฏิบัติ ให้ผลงานเป็นไปตามแผนงานอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยมุ่งที่จะตอบคำถามหลักว่าในการดำเนินงานนั้นได้รับทรัพยากรอย่างครบถ้วน ปฏิบัติงานตามแผนงานที่กำหนด และได้ผลตรงตามที่กำหนดหรือไม่ (กองนโยบายและแผน, 2532)

ฟิรพงศ์ ทิพนาค และคณะ (2552) กล่าวว่า การติดตามคือ การตรวจสอบกำกับ ควบคุม ทบทวน โครงการว่าเป็นไปตามที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงไร มีปัญหาอุปสรรคอะไร เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขโครงการสำเร็จได้ ซึ่งสามารถสรุปจุดมุ่งหมายในการติดตามไว้ดังนี้

1. เพื่อการดำเนินโครงการเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ทั้งในด้านปัจจัยนำเข้า กิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ
2. เพื่อให้ใช้ทรัพยากรได้เต็มที่ คำนวณ ค่า เกิดการประหยัดทรัพยากรต่างๆ ของโครงการ
3. เพื่อให้ทราบถึงปัญหา หรือขัดข้องต่างๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะในระหว่างการดำเนินโครงการ

4. เพื่อให้ได้แนวทางแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงปัจจัยนำเข้า กิจกรรม และขั้นตอนต่างๆ ของโครงการ
5. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์

1.2 แนวคิดการประเมินผล

การประเมินผล หมายถึงการเปรียบเทียบผลการปฏิบัติงานกับเป้าหมายหลังสิ้นสุดการปฏิบัติงานแล้ว เพื่อให้ทราบถึงความก้าวหน้า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของโครงการ ดังนั้นการประเมินผลจึงคล้ายกับการหาใครสักคนเอากระจกมาส่องให้เราได้เห็นหน้าตัวเองว่ามีข้อบกพร่องอะไรบ้าง หรือสวยงามดีแล้ว แต่ที่สำคัญกระจกนั้นจะต้องมีมาตรฐาน หรือมีคุณภาพ มิเช่นนั้นกระจกจะหลอกหน้าเรา ทำให้ส่องแล้วหน้าตาดูดีกว่าตัวจริง นั่นก็คือ การประเมินผลโครงการต้องมี เครื่องมือที่แม่นยำ (Validity) และเชื่อถือได้ (Reliability) (ประชุม รอดประเสริฐ, 2539)

จากความหมายของการประเมินผลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการประเมินผลจะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. ปรากฏการณ์ งาน หรือกิจกรรม หรือ สิ่งที่ต้องการจะวัด
2. วัตถุประสงค์ (Objective) ของสิ่งที่ต้องการวัดและประเมินนั้น
3. กฎเกณฑ์หรือมาตรฐาน (Standard) ของการวัดและการประเมิน
4. การวัด / เครื่องมือ / การประเมิน
5. การเปรียบเทียบ (Comparative) ผลที่วัดได้กับเกณฑ์
6. การสังเคราะห์หลักฐานหรือข้อมูลที่เป็นผลจากกระบวนการประเมินไปสู่การตัดสินใจขั้นสุดท้าย

การติดตามประเมินผล ฟิรพงศ์ และคณะสรุปไว้ว่า “หลักการและแนวคิดการติดตามและประเมินผลหมายถึงภาพรวมที่บอกความหมายความสำคัญของการติดตามและประเมินผล ไปประเมินผลเป็นการตัดสินใจคุณค่าของแผนงาน หรือโครงการที่เริ่มจากการเก็บรวบรวมข้อมูล แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ผล โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ว่าบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพียงใด ส่วนการติดตามประเมินผลเป็นการตรวจสอบความก้าวหน้าของการปฏิบัติงานว่าเป็นไปตามแผนหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร เพื่อจะได้นำมาปรับปรุงแก้ไขได้ทันเวลา”

1.2.1 ความสำคัญของการประเมินผลโครงการ

1. การประเมินเป็นเครื่องรับรองคุณภาพในการให้บริการ ถึงแม้จะไม่สามารถประ
ผลสัมฤทธิ์ขั้นสูงสุดของโครงการได้ แต่ก็สามารถจะรับรองคุณภาพของการให้บริการในระดับหนึ่งได้
2. การประเมินผลช่วยให้ได้ข้อมูลซึ่งเป็นสารสนเทศที่มีคุณค่าสำหรับหน่วยงานใน
พิจารณาจัดสรรงบประมาณ เพื่อให้การสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ในโอกาสต่อไป
3. การประเมินผลช่วยชี้ให้เห็นความสำคัญของแต่ละโครงการตามลำดับก่อนหลัง โดย
สามารถจะทราบได้ว่า โครงการใดมีความจำเป็นเร่งด่วนกว่ากัน ทั้งนี้เพื่อช่วยแก้ปัญหาในการคัดเลือก
โครงการ ตลอดจนช่วยลดความกดดันจากอำนาจทางการเมือง อันเนื่องมาจากโครงการมีจำนวนมาก แต่
เงินทุนสนับสนุนมีจำนวนจำกัด ดังนั้น การประเมินผลโครงการต่าง ๆ อย่างมีระบบและครบถ้วนทุกขั้นตอน
จะทำให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งจะช่วยให้มั่นใจได้ว่า โครงการใดควรจะได้รับพิจารณาให้การ
สนับสนุน และโครงการใดควรจะให้การสนับสนุนในลำดับถัดไป
4. การประเมินผลช่วยให้ได้ข้อมูลป้อนกลับจากผู้รับบริการ ข้อมูลประเภทนี้ทำให้ทราบถึง
ข้อจำกัดและปัญหาต่าง ๆ ในการปฏิบัติงาน เพื่อนำมาปรับปรุงโครงการ จนเพื่อก่อให้เกิด
ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ให้และผู้รับบริการ
5. การประเมินผลช่วยให้ทราบถึงผลผลิตโครงการทั้งในด้านที่พึงประสงค์และไ
ประสงค์ควบคู่กันไป ถึงแม้ว่าการดำเนินโครงการต่าง ๆ ล้วนมีแต่จุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ผลผลิตที่
ประสงค์เป็นหลัก แต่ในความเป็นจริงแล้ว ก็อาจจะมีผลผลิตบางส่วนที่ไม่พึงประสงค์เกิดตามมาด้วย

1.2.2 จุดมุ่งหมายของการประเมินผล

การประเมินผลมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ 2 ประการ คือ

1. การประเมินผลความก้าวหน้า ได้แก่ การประเมินผลในระหว่างที่โครงการกำลังดำเนิน
อยู่ เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น โดยการให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feed Back) ที่มีประโยชน์ต่อ
ผู้ประเมินผลโครงการ
2. การประเมินผลรวมสรุป ได้แก่ เมื่อโครงการได้สิ้นสุดลงเรียบร้อยแล้ว เพื่อประโยชน์ใน
การศึกษาคุณค่าของโครงการและเพื่อการพิจารณาลักษณะที่ดีของโครงการไปใช้ในสถานการณ์อื่นที่
คล้ายคลึงต่อไป

1.2.3 ประเภทของการประเมินผล

ประเภทของการประเมินผลจะมีหลายมิติแต่ในการประเมินผลส่วนใหญ่นิยมใช้มิติด้านเวลาของการดำเนินโครงการ มาทำการประเมินผลอาจมีหลายช่วงเวลาของการดำเนินโครงการ ในแต่ละช่วงจะมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ต่างกัน โดยส่วนใหญ่นิยมแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ

1.1 การประเมินผลก่อนดำเนินโครงการ (Preliminary Evaluation) เป็นการประเมินความจำเป็น (Need Assessment) และศึกษาประเมินความเป็นไปได้ (Feasibility Study) ก่อนที่จะเริ่มโครงการใดๆ เพื่อพิจารณาความต้องการขององค์กรหรือกลุ่ สังคมเพื่อนำมากำหนดนโยบาย แผนงาน ห้โครงการใดๆ และเป็นการพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของแผนงาน/โครงการโดยวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่จำเป็นต่อความสำเร็จ ความเหมาะสมของกระบวนการที่คาดว่าจะนำมาใช้ในการดำเนินงาน/โครงการ ความเสี่ยงของงาน/โครงการ และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในด้านต่างๆ เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านเทคโนโลยี ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านบริหาร เป็นต้น

1.2 การประเมินระหว่างดำเนินโครงการ (Ongoing Evaluation or Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลเพื่อทราบความก้าวหน้าหรือปัญหาในการดำเนินงานห ที่มีการดำเนินงาน/โครงการไปแล้วระยะหนึ่ง ผลที่ได้จากการประเมินนั้นจะนำไปใช้เพื่อปรับปรุงงาน/โครงการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การประเมินระหว่างดำเนินการนี้อาจเรียก Implementation Evaluation หรือ Progress Evaluation ก็ได้

1.3 การประเมินเมื่อเสร็จสิ้นโครงการ (Post Evaluation or Summative Evaluation) เป็นการประเมินผลรวมสรุปหลังสิ้นสุดงานโครงการเพื่อตัดสินว่าโครงการได้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายหรือไม่ อย่างไร ตลอดจนรายงานถึงสถานภาพของโครงการว่าประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวเพียงไร มีปัญหาหรืออุปสรรคที่ต้องปรับปรุงแก้ไขอะไรบ้าง ผลของการประเมินจะช่วยให้การตัดสินใจในโครงการใหม่ๆ ซึ่งมีลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียงกับโครงการที่ประเมินผลแล้ว

1.2.4 แนวคิดของการประเมิน

การประเมินเป็นกิจกรรมการศึกษา ค้นคว้าอย่างเป็นระบบ ซึ่งบางกรณี “ความเป็นระบบ” อาจครบถ้วนสมบูรณ์ในระดับมาก สอดคล้องกับกระบวนการวิจัย หรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และเน้นในเรื่องการได้มาซึ่งองค์ความรู้ หรือแนวคิด แนวปฏิบัติใหม่ๆ ควบคู่ไปด้วย ในกรณีเช่นนี้ มักเรียกการประเมินใน

ลักษณะนั้นว่า “การวิจัยเชิงประเมิน (Evaluation Research)” ในกรณีที่เป็นการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อตัดสินคุณค่าของสิ่งใดๆ ในการพัฒนางาน หรือการปฏิบัติงานตามปกติ ไม่ได้เน้นกระบวนการ หรือขั้นตอนที่ซับซ้อนในเชิงการวิจัยในกรณีเช่นนี้ มักจะเรียกปฏิบัติการนี้ว่า “การประเมิน (Research)”

การกำหนดประเด็นที่ต้องการประเมินและกำหนดตัวชี้วัด ผู้ประเมินจะนำแนวคิดของนักวิชาการต่างๆ มาเป็นกรอบหรือเลือกวิธีการประเมินที่เหมาะสมเพื่อให้ได้ผลการประเมินที่ถูกต้อง ดังนั้นก่อนการประเมินโครงการต่างๆ การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีในการประเมินผล จึงเป็นสิ่งสำคัญ

จากความหมายของการประเมินผลที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหลายเหล่านั้น การให้ความหมายการประเมินผล อาจพิจารณาเฉพาะเจาะจงเป้าหมายสุดท้าย อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการประเมินผล ซึ่งแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ คือ

แนวคิดในการประเมินผลสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ (สุวิมล ติรภานนท์, 2547)

1. Objective Based Model เป็นกลุ่มที่สนใจเปรียบเทียบผลที่ได้รับกับวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Tyler และ Cronbach
2. Judgmental Evaluation Model กลุ่มนี้ให้ความสนใจกับการตัดสินคุณค่าของสิ่งที่ถูกประเมิน นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Stake และ Provus
3. Decision-Oriented Evaluation Model กลุ่มสุดท้ายนี้เป็นกลุ่มที่มุ่งผลิตสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Stufflebeam

1.2.5 รูปแบบของการประเมินผล (Evaluation Model)

หมายถึง กรอบหรือแนวความคิด ที่สำคัญเกี่ยวกับกระบวนการ (Process) และวิธีการประเมินผล (Evaluation Method) ซึ่งกรอบและแนวความคิดของการประเมินผล เกิดจากการค้นคว้าและคิดค้นของนักประเมินผล โดยมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ

ชัยสิทธิ์ เกลิมมีประเสริฐ (2546) ได้มีการจัดกลุ่มการประเมินผลตามลักษณะที่เด่นหือคุณลักษณะที่สำคัญตามหลักและยุทธวิธีการประเมินผล (Evaluation Strategies) ออกเป็น 3 กลุ่ม ตามรูปแบบดังนี้

1. รูปแบบที่ช่วยในการตัดสินใจและการจัดการ (Decision Making and Management Model) ได้แก่ CSE Model (Marvin C. Alkin) CIPP Model (Daneil Stufflebeam) และ Discrepancy Model (Malcolm M. Provus)
2. รูปแบบที่ยึดเกณฑ์การตัดสินใจ (Judgement Model) ได้แก่ Goal Free Model (Michael Scriven) และ Countenance Model (Robert E. Stake)
3. รูปแบบที่ยึดจุดมุ่งหมาย (Objective Model) ได้แก่ Goal – based Model (Ralph W. Tyler) และ Cube Model (Robert L. Hammond)

1.2.6 รูปแบบการประเมินผลตามคุณลักษณะที่สำคัญตามหลักและยุทธวิธีการประเมินผล
แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม (ธงชัย สันติวงศ์, 2531) คือ

1) รูปแบบที่ช่วยในการตัดสินใจและการจัดการ (Decision Making and Management Model)

1.1) CSE Model โดย Marvin C. Alkin

CSE Model หรือ CSE UCLA Model ย่อมาจาก Center for the Study of Evaluation University of California at Los Angeles โดย Alkin (1969) ได้เสนอรูปแบบของการประเมินผล ในบทความ “การพัฒนาทฤษฎีทางด้านการประเมินผล” (Evaluation Theory Development) ซึ่ง Alkin ได้กล่าวว่าการประเมินผลเป็นกระบวนการของการกำหนดขอบเขตของสิ่งที่เกี่ยวข้อง กับการตัดสินใจ การเลือกข้อมูล ข้อสนเทศที่เหมาะสม การเก็บข้อมูล ตลอดจนการวิเคราะห์ข้อมูล ที่ได้มา เพื่อนำไปสู่การจัดทำรายงานสรุปให้กับผู้บริหารเพื่อใช้ในการตัดสินใจ การประเมินผลแบบ CSE ประกอบด้วยขั้นตอน 5 ขั้นตอน คือ

- 1.1.1 การประเมินผลระบบ (System Evaluation)
- 1.1.2 การประเมินผลการวางแผนโครงการ (Program Planning Evaluation)
- 1.1.3 การประเมินผลการทำงานตามโครงการ (Program Implementation Evaluation)
- 1.1.4 การประเมินผลเพื่อการปรับปรุงโครงการ (Program Improvement Evaluation)
- 1.1.5 การประเมินผลเพื่อการยอมรับโครงการ (Program Certification Evaluation)

1.2) CIPP Model โดย Daneil Stufflebeam เป็นการประเมินผลที่มีระบบแบบแผนที่ชัดเจน และนิยมใช้กันแพร่หลาย การประเมินผลของ CIPP ในแต่ละด้าน มีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 การประเมินผลสภาวะแวดล้อม (Context Evaluation) มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อการได้มาซึ่งหลักการและเหตุผลที่จะนำไปใช้ในการกำหนดจุดมุ่งหมาย นอกจากนี้ยังช่วยในการกำหนดว่าสภาพแวดล้อมที่ต้องการหรือเกี่ยวข้องเป็นอย่างไร และลักษณะของสภาพที่แท้จริง ที่ปรากฏในสภาพแวดล้อมนั้นเป็นอย่างไร ตลอดจนการวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ที่ทำให้ความต้องการไม่ได้รับการตอบสนองหรือมีสิ่งใดบ้างที่ถูกกีดกัน ไม่ถูกนำมาใช้ซึ่งการวิเคราะห์ปัญหาเหล่านี้ จะช่วยให้สามารถกำหนดจุดมุ่งหมาย แสดงถึงความสำเร็จในการปรับปรุงโครงการได้ การประเมินสภาวะแวดล้อมประกอบด้วยวิธีการต่าง ๆ 3 วิธี คือ

- เริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ความคิดหลัก เพื่อกำหนดขอบเขต
- การใช้การศึกษาจากข้อมูลจริง เพื่อการค้นหาลักษณะที่ยังขาดอยู่
- การใช้การวิเคราะห์ทั้งแนวคิดและข้อมูลจริงร่วมกับการใช้ทฤษฎีและ ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ เพื่อการใช้ในการตัดสินใจว่ามีปัญหาเบื้องต้นที่จะต้องได้รับการแก้ไข มีอะไรบ้าง

การประเมินสภาวะแวดล้อมจะช่วยให้การตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้เป็น คือ โครงการควรจะทำในสภาพแวดล้อมใด ต้องการจะบรรลุเป้าหมายอะไร หรือต้องการบรรลุวัตถุประสงค์เฉพาะอะไร เหล่านี้เป็นต้น

1.2.2 การประเมินผลปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) มีจุดมุ่งหมายเพื่อได้ข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการกำหนดวิธีการของการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อให้การดำเนินงานของโครงการสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในทางปฏิบัติจะต้องมีการระบุและการประเมินสิ่งต่อไปนี้ คือ

- ความสามารถของหน่วยงานที่รับผิดชอบ
- ยุทธวิธีที่นำมาใช้เพื่อการบรรลุจุดมุ่งหมายของโครงการ
- วิธีต่างๆ ที่ใช้ในการดำเนินการตามยุทธวิธีที่เลือกสรรไว้แล้ว

การประเมินผลแบบนี้จะทำโดยใช้คณะกรรมการ เอกสารหรืองานวิจัยที่มีผู้ทำไว้แล้ว หรือใช้วิธีการวิจัยนำร่องเชิงทดลอง (Pilot Experimental Project) ตลอดจนอาจให้ผู้เชี่ยวชาญ มาทำงานให้ อย่างไรก็ตาม การประเมินผลนี้จะต้องสำรวจสิ่งที่มีอยู่เดิมก่อนว่ามีอะไรบ้างและตัดสินใจว่าจะใช้วิธีการใดใช้แผนการดำเนินงานแบบไหนและต้องใช้ทรัพยากรจากภายนอกหรือไม่ด้วย

1.2.3 การประเมินผลกระบวนการ (Process Evaluation) เมื่อการวางโครงการได้รับ การยอมรับแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ ในระหว่างที่กำลังดำเนินการนี้ การประเมินกระบวนการจะมีบทบาทสำคัญในเรื่องการให้ข้อมูลย้อนกลับเป็นระยะ ๆ เพื่อการตรวจสอบการดำเนินของโครงการโดยทั่วไป การประเมินกระบวนการมีจุดมุ่งหมาย 3 ประการ คือ

- เพื่อการหาข้อบกพร่องของโครงการในระหว่างที่มีการปฏิบัติการหรือการดำเนินงานตามแผนนั้น
- เพื่อหาข้อมูลต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินงาน ของโครงการ
- เพื่อการเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการดำเนินงานของโครงการ

องค์ประกอบที่สำคัญของวิธีการประเมินผลกระบวนการ มี 4 อย่าง คือ

1. การให้มีนักประเมินผลที่ต้องทำงานเต็มเวลา
2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการประเมินผล
3. การร่วมประชุมปรึกษาเกี่ยวกับข้อมูลย้อนกลับที่ได้รับระหว่างนักประเมิน กับผู้บริหารโครงการเป็นระยะ ๆ
4. การปรับปรุงแบบแผนการประเมินผลให้ทันสมัยอยู่ตลอดเวลา

ถ้ากล่าวโดยสรุป การประเมินผลกระบวนการ เป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการหาข้อมูล ที่นำมาใช้ในการตัดสินใจในด้านการดำเนินงานของโครงการ (Implementing Decisions)

1.2.4 ประเมินผลผลผลิต (Product Evaluation) มีจุดมุ่งหมายไม่ใช่แต่เพียง การตรวจสอบดูว่าผลที่เกิดขึ้น เมื่อสิ้นสุดโครงการนั้น เป็นไปตามจุดมุ่งหมายหรือตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ แต่ยังรวมทั้งการประเมินผลที่เกิดขึ้นในระหว่างที่กำลังดำเนินงานของโครงการด้วย และวิธีการของการประเมินผลผลผลิต มีดังนี้ คือ

- กำหนดจุดมุ่งหมายในลักษณะที่เป็นนิยามปฏิบัติการ
- ตรวจสอบผลที่เกิดขึ้นกับจุดมุ่งหมายที่กำหนด
- เปรียบเทียบผลการวัดที่ได้รับเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้ก่อนแล้ว
- แปลผลโดยพิจารณาถึงข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลสภาวะแวดล้อม ปัจจัยเบื้องต้นและกระบวนการ

จะเห็นได้ว่า บทบาทที่สำคัญของการประเมินผลผลิต ได้แก่ การให้ข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการว่าจะทำต่อไป หรือว่าจะหยุดดำเนินการแต่เพียงเท่านี้ หรือว่า ควรที่จะได้มีการปรับปรุงในกิจกรรมใด หรือว่าจะนำไปเชื่อมโยงกับขั้นตอนใดของโครงการอื่น เหล่านี้เป็นต้น

Stufflebeam ได้เสนอแนวคิดในการสร้างแบบแผนการประเมินผล ซึ่งสอดคล้องกับ CIPP Model ซึ่งอาจนำไปประยุกต์ใช้กับการประเมินผลในรูปแบบอื่น ๆ ได้ แบบแผนการประเมินผล มีดังนี้

1. การบรรยายจุดมุ่งหมาย และการกำหนดนโยบายในการปฏิบัติงาน ซึ่งประกอบด้วย
 - 1.1 ขอบเขตความรับผิดชอบว่ามีขอบเขตระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด หรือระดับประเทศ
 - 1.2 เวลาและแนวทางเลือก
 - 1.3 ตัวแปรในการวัดและมาตรฐานที่ใช้ในการตัดสินใจ
 - 1.4 นโยบายในการปฏิบัติงานของผู้ประเมินผล
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แหล่งข้อมูลที่จะเก็บรวบรวมข้อมูล วิธีการเครื่องมือ วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง สภาพการณ์ในการเก็บข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
4. การรายงานผลหรือสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล
5. การบริหารการประเมินผล เพื่อเตรียมแผนการดำเนินงานทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วย ขั้นตอนคือ กำหนดโครงร่าง กำหนดบุคลากรและทรัพยากร กำหนดวิธีการปฏิบัติ ประเมินผล ประสิทธิภาพของเครื่องมือ กำหนดวิธีการที่จะพัฒนาแบบแผนการประเมิน และการจัดหางบประมาณที่ใช้ในการดำเนินงานการประเมินผลตลอดโครงการ (เสนาะ ดีเยาว์, 2543)

2) รูปแบบที่ยึดเกณฑ์การตัดสินใจ (Judgment Model)

2.1 Goal Free Model โดย Michael Scriven หรือบางที่เรียกว่า “Formative – Summative Evaluation” Scriven ได้เขียนบทความ คือ The Methodology of Evaluation โดยได้กล่าวถึงบทบาทของการประเมินผลว่ามี 2 ระดับ คือ

1. ระดับวิธีการ กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการประเมินผล

2. ระดับการนำไปใช้ กล่าวถึงบทบาทของการประเมินผล ได้แก่ การฝึกอบรม การทดลอง เพื่อการปรับปรุงทฤษฎีการเรียนรู้ และโดยเฉพาะกระบวนการพัฒนาหลักสูตร มีบทบาทที่สำคัญ คือการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลระหว่างที่โครงการกำลังดำเนินอยู่ เพื่อดูว่ามีจุดบกพร่องใดบ้าง และการประเมินผลสรุป (Summative Evaluation) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อตัดสินคุณค่าและการควบคุมติดตามโครงการ

รูปแบบการประเมินผลของ Scriven (1967) เน้นการตัดสินคุณค่าของโครงการและสิ่งที่ ทำการประเมิน อีกทั้งชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการประเมินผลความก้าวหน้ากับ การประเมินผลสรุปไว้อย่างชัดเจน คือ

การประเมินผลความก้าวหน้า เป็นการปรับปรุงการดำเนินงานของโครงการ ควรใช้ ผู้ประเมินผลที่เกี่ยวกับโครงการนั้น ๆ โดยตรง เพราะเป็นผู้เข้าใจรายละเอียดของโครงการนั้น เป็นอย่างดี

การประเมินผลสรุป เป็นการตรวจสอบประสิทธิภาพ (Efficiency) ของโครงการนั้น ๆ และควรใช้ผู้ประเมินผลจากภายนอก เพื่อให้เกิดความเที่ยงตรงในการประเมินผล

การประเมินผลโดยไม่จำกัดเป้าหมาย มีผลดีคือ ผลที่ได้จากการประเมินผลนั้น อาจจะพบสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากที่คาดหวังไว้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญ และอาจมีประโยชน์ในการจะนำมาใช้ในการประเมินผลกระทบบของโครงการ

สรุปความแตกต่างของการประเมินคุณค่าภายในหรือการประเมินผลก่อนการปฏิบัติงาน (Intrinsic Evaluation) ได้แก่ การประเมินกระบวนการที่ใช้เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย กับการประเมินเมื่อมีการปฏิบัติงานแล้ว หรือการประเมินคุณค่าของการปฏิบัติการ (Pay-off Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อการตัดสินคุณค่าที่ได้จากโครงการความสัมพันธ์ระหว่างการประเมิน ใน 2 ลักษณะ แสดงได้ดังนี้ คือ

ลักษณะของการประเมิน	การประเมินก่อนปฏิบัติงาน (Intrinsic Evaluation)	การประเมินเมื่อปฏิบัติงานแล้ว (Pay-off Evaluation)
การประเมินผลย่อย (Formative Evaluation)	ตัดสินความสอดคล้อง ของ เนื้อหา	ตัดสินผลที่เกิดขึ้นระหว่าง การ ดำเนินการเพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการ ปรับปรุง
การประเมินผลสรุป (Summative Evaluation)	ตัดสินคุณค่าของวัสดุ ชั้น สุดท้าย	ตัดสินผลขั้นสุดท้าย

3) รูปแบบที่ยึดจุดมุ่งหมาย (Objective Model)

3.1 Goal – based Method โดย Ralph W. Tyler

แนวคิดในเรื่องการประเมินผลของ Tyler (1942) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในช่วงทศวรรษ 1950–1960 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประเมินผลทางการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตร แต่อย่างไรก็ดี แนวคิดนี้ก็มีข้อจำกัดหลายอย่าง ซึ่งมีผู้ให้ข้อคิดเห็นในเวลาต่อมา เช่นในเรื่องของเวลาที่จำกัดของการเขียนจุดมุ่งหมาย ตลอดจนการให้ความสำคัญเฉพาะผลที่เกิดขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่คาดหวัง สิ่งที่กำหนดไว้ในจุดมุ่งหมายนั้น แนวทางการประเมินผลของ Tyler มีดังนี้

3.1.1 การกำหนดจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม จะต้องชัดเจนครอบคลุม ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการที่น่าเชื่อถือหลายด้าน

3.1.2 มีองค์ประกอบที่สำคัญและมีความสัมพันธ์กัน คือ จุดมุ่งหมาย (Objectives) ประสบการณ์การเรียนรู้ (Experience of Learning) และผลสัมฤทธิ์ (Achievement)

3.1.3 มีการสอบวัดหลายครั้งหรือหลายด้าน

การประเมินผลหลักสูตรมีรูปแบบและวิธีการหลายอย่าง แต่เมื่อวิเคราะห์ดูก็จะสามารถจำแนกออกได้อีกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการประเมินผล ได้แก่ ประเภทที่ประเมินผลผลิตผลของการกระทำ ประเภทที่มุ่งประเมินผลคุณค่าของสิ่งที่ประเมิน และประเภทที่มุ่ง

ประเมินผลเพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจ การที่จะเลือกรูปแบบใดและวิธีการใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสม และปัจจัยหลายอย่าง เช่น ความสามารถของผู้ประเมินผลที่มีอยู่ รวมทั้งอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ และงบประมาณค่าใช้จ่าย เกี่ยวกับเรื่องนี้ สตีฟเฟิลบีมได้ให้หลักในการพิจารณาไว้ 3 ประการ คือ ความเหมาะสมในด้านเทคนิค (Technical Adequacy) ประโยชน์ (utility) และประสิทธิผลในการลงทุน (Cost Effectiveness) ซึ่งในการพิจารณาแต่ละเรื่องจะต้องมีเกณฑ์ในการพิจารณาด้วย เช่น ในเรื่องความเหมาะสมทางเทคนิคก็ใช้เกณฑ์เกี่ยวกับความแม่นยำภายใน ความแม่นยำภายนอก ความเที่ยงและความชัดเจน หรือในเรื่องประโยชน์ก็ใช้เกณฑ์เกี่ยวกับความสอดคล้อง ความสำคัญ ขอบข่าย ความเป็นที่เชื่อถือได้ ความเหมาะสมในเรื่องเวลา และความสามารถในการขยายผล เป็นต้น (อุทัย เลาหวิเชียร, 2544)

2. การปฏิรูปที่ดินและการทำประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน

2.1 การปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย

ประเทศไทยเริ่มมีการเรียกร้องให้ปฏิรูปที่ดินตั้งแต่ พ.ศ.2500 ต่อมาสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ตราพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2518 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้การสนับสนุนพระราชทานที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จำนวน 40,000 ไร่ เพื่อจัดตั้งเป็นโครงการปฏิรูปที่ดิน มีพระราชประสงค์ที่จะให้เกษตรกรมีที่ดินทำกินชั่วลูกหลาน พระองค์จึงทรงมีพระราชดำรินั่นที่จะไม่ให้กรรมสิทธิ์เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่จะให้ทำกินกันสืบต่อไปได้ ด้วยการจัดแบ่งให้ตามความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละครอบครัว

นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอแนวคิดนี้ไว้ในเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. 2476 แต่แนวคิดดังกล่าวถูกคัดค้านและไม่เป็นที่ยอมรับจากสังคมในสมัยนั้น ต่อมารัฐบาลในสมัย ฯพณฯ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นผลสำเร็จ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2518 โดยมีหลักการและเหตุผล ดังนี้ (สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2549)

สำหรับแนวนโยบายที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ตามรัฐธรรมนูญ 2550 ในหมวดที่ 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ 8 แนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มาตราที่ 85 รัฐต้องดำเนินการตามนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในข้อที่ 1 และข้อที่ 2 คือ

1. กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ โดยให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้น มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

2. กระจ่ายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม และดำเนินการให้เกษตรกรมีสิทธิหรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างทั่วถึงโดยการปฏิรูปที่ดินหรือวิธีอื่น รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างเพียงพอและเหมาะสมแก่การเกษตร

2.2 การกิจสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นหน่วยงานสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จัดตั้งภายใต้การประกาศใช้พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2518 เรียกโดยย่อว่า ส.ป.ก. โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินการเกี่ยวกับการปรับปรุงสิทธิการถือครองที่ดิน การกระจายสิทธิในที่ดิน ทั้งในที่ดินของรัฐและที่ดินเอกชนที่มีมากเกินไปจนทำให้ไปสู่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน พร้อมทั้งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน พัฒนาอาชีพ ปรับปรุงส่งเสริมและสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่จำเป็นต่างๆ และให้มีการจัดตั้งกองทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เพื่อเป็นทุนหมุนเวียนและใช้จ่ายในการปฏิรูปที่ดิน ให้เกษตรกรมีรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (เอกสารปฏิรูปที่ดิน, 2548)

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมมีการดำเนินงานภายใต้แผนขจัดความยากจนและพัฒนาชนบท โดยมุ่งเน้นเสริมสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อความอยู่ดีมีสุข บนพื้นฐานความพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน จากที่ผ่านมาพบว่าเกษตรกรยังใช้ประโยชน์ที่ดินไม่เต็มพื้นที่ ขาดความรู้ในการ

พัฒนาตนเอง ไม่มีวินัยในการออม มีการกู้เงินนอกระบบและจัดการที่ไม่เหมาะสม ส.ป.ก. ได้เข้าไปช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพ ปรับโครงสร้างการใช้ที่ดินเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้ปล่อยทิ้งร้าง และสร้างวินัยภาคการเกษตรในการจัดการที่ดินที่เหมาะสมตามหลักวิชาการเพื่อแก้ปัญหาผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ให้ความรู้บริหารจัดการ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้และสร้างวินัยการออมเพื่อแก้ปัญหาหนี้สิน

2.3 การทำประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน

พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2519 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2532 ได้บัญญัติเกี่ยวกับการจัดที่ดินให้เกษตรกรเข้าทำประโยชน์ สรุปดังนี้ (สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2549)

1. ไม่เกิน 50 ไร่ สำหรับเกษตรกรและบุคคลในครอบครัวเดียวกัน ใช้ประกอบเกษตรกรรม โดย ส.ป.ก. จะจัดให้เช่าหรือเช่าซื้อตามความประสงค์ของเกษตรกร
2. ไม่เกิน 100 ไร่ สำหรับเกษตรกรและบุคคลในครอบครัวเดียวกัน ใช้ประกอบเกษตรกรรมประเภทเลี้ยงสัตว์ใหญ่ ตามที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กำหนดโดย ส.ป.ก. จะจัดให้เช่าหรือเช่าซื้อตามความประสงค์ของเกษตรกร

3. ตามจำนวนที่ถือครอง แต่ไม่เกิน 100 ไร่ สำหรับเกษตรกรใช้ประกอบเกษตรกรรม และถือครองทำกินในที่ดินนั้นก่อนปี 2524 โดยในสวน 50 ไร่ เกษตรกรชำระเพียงค่าธรรมเนียมในการโอนและรังวัด และค่าปรับปรุงพัฒนาที่ดิน ส่วนที่เกิน 50 ไร่ เกษตรกรจะต้องชำระค่าเช่าหรือค่าชดเชยที่ดินในอัตราที่เพิ่มขึ้น

4. ไม่เกิน 50 ไร่ สำหรับบุคคลซึ่งประกอบกิจการอื่นที่เป็นการสนับสนุนหรือเกี่ยวเนื่องกับการปฏิรูปที่ดิน ตามที่รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประกาศกำหนดในราชกิจจานุเบกษาโดย ส.ป.ก. จะจัดให้เข้าทำประโยชน์ หรือเช่า หรือเช่าซื้อ หรือซื้อ แล้วแต่กรณี

2.4 หน้าที่ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน

ระเบียบคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ว่าด้วยการให้เกษตรกรและสถานเกษตรกรผู้ได้รับที่ดินจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมปฏิบัติเกี่ยวกับการเข้าทำประโยชน์ในที่ดิน พ.ศ. 2535 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2540 สรุปได้ดังนี้

1. ทำประโยชน์ในที่ดินด้วยตนเอง ไม่ขาย หรือให้เช่า
2. ยินยอมทำสัญญาเช่า เช่าซื้อ จัดให้โดยมีค่าชดเชย
3. ไม่เปลี่ยนแปลงสภาพที่ดิน
4. ไม่ขุดบ่อเกิน 5% และไม่นำดินออก ถ้าเกินต้องขออนุญาต
5. ไม่ปลูกสร้างสิ่งก่อสร้าง ยกเว้นที่อยู่อาศัย ยุ้งฉาง ตามสมควร ถ้าเกินต้องขออนุญาต
6. ดูแลหมุดหลักเขต
7. ไม่ก่อความเสียหายแก่สิ่งก่อสร้างในโครงการ ที่ดินแปลงอื่น สภาพแวดล้อม
8. ปฏิบัติตามมติคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (คปก.) และคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด (คปจ.)
9. ปฏิบัติตามสัญญากู้ยืมกับ ส.ป.ก. สถาบันการเงิน หรือบุคคลที่มีพันธะกับ ส.ป.ก.

2.5 การติดตามการทำประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน

การติดตามการทำประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินมีวัตถุประสงค์หลักๆ (สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2552) คือ

1. เพื่อให้ทราบถึงการใช้ประโยชน์ในที่ดินที่ได้จัดให้เกษตรกรไปแล้วว่ามีการใช้ทำประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ การปฏิบัติตามแผนการผลิตมีปัญหาลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้ได้ดำเนินการแก้ไขให้เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์ในที่ดินอย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์เต็มที่

2. เพื่อติดตามการปฏิบัติตามระเบียบเกี่ยวกับการเข้าทำประโยชน์ในที่ดิน เช่น การละทิ้งแปลงที่ดิน การสละสิทธิ การสิ้นสิทธิ และการจัดให้ผู้อื่นเข้าทำประโยชน์แทนได้ดำเนินการถูกต้องตามระเบียบคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (คปก.) ว่าด้วยการให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรผู้ได้รับที่ดินจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมปฏิบัติเกี่ยวกับการเข้าทำประโยชน์ในที่ดินหรือไม่

ข้อมูลที่ใช้ในการตรวจสอบอาจได้มาจากแหล่งต่างๆ ดังนี้ (ชนินทร์ จารุจันทร์ และสุรเชษฐ์ แพทยากุล , 2548)

1. เอกสารการสอบสวนสิทธิการถือครองที่ดิน (ส.ป.ก. 4-24)
2. ข้อมูลที่รู้จักทั่วไปในระดับประเทศหรือท้องถิ่นว่าบุคคลใดมิใช่เกษตรกร
3. คำร้องเรียนของประชาชนหรือการให้ข้อมูลที่เน่ ยหรือการแจ้งข่าวสารใดให้ ส.ป.ก. ตรวจสอบได้

4. ข้อมูลจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ปกครองท้องที่ หรือผู้อยู่ในท้องถิ่นนั้น
ในกรณีที่ตรวจพบว่าเกษตรกรผิดเงื่อนไข ส.ป.ก. จังหวัดต้องดำเนินการดังนี้

1. ผู้ที่ขาดคุณสมบัติไม่ได้เป็นเกษตรกร ตามความหมายที่คณะกรรมการกฤษฎีกาตีความเมื่อคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัดเห็นชอบ ผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจเพิกถอน ส.ป.ก. 4-01 ได้ โดยอาศัยอำนาจตามระเบียบคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (คปก.) ว่าด้วยการออกหนังสืออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดิน พ.ศ. 2536 ข้อ 9 และตามหนังสือที่ กษ 1204/ว690 ลงวันที่ 21 ตุลาคม 2536 ซึ่ง ส.ป.ก. มอบอำนาจให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเพิกถอน ส.ป.ก. 4-01 ได้

2. กรณีขาดคุณสมบัติมีที่ดินทำกินเพียงพอแก่การครองชีพอยู่แล้ว หรือมิได้มีสัญชาติไทย คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัดมีอำนาจพิจารณาให้สิ้นสิทธิ และผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจเพิกถอน ส.ป.ก. 4-01 ได้ ทั้งนี้ เกษตรกรมีสิทธิอุทธรณ์หากเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม

3. กรณีฝ่าฝืนระเบียบให้ ส.ป.ก. จังหวัด มีหนังสือเตือนให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามระเบียบหากไม่ปฏิบัติตามคำเตือน คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัดมีอำนาจพิจารณาให้สิ้นสิทธิ และผู้ว่าราชการจังหวัด มีอำนาจเพิกถอน ส.ป.ก. 4-01 ได้ ทั้งนี้ เกษตรกรมีสิทธิอุทธรณ์หากเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม

3. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาตนเองและการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต

3.1 การพึ่งพาตนเอง

การพึ่งพาตนเองหมายถึง การมีสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิตในปัจจุบันจนถึงอนาคต สวัสดิการที่พร้อมตอบสนองเราทันทีโดยที่เราไม่ต้องไปเรียกร้องให้ใครมาจัดสวัสดิการให้ หรือให้ใครช่วยเหลือ พุทธินันท์ สุขพรวรกุล (2549) ได้กล่าวถึงปัจจัยความสำเร็จในการทำเกษตร กับ การพึ่งพาตนเอง ดังนี้

1. แนวคิดพอเพียง พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ รู้จักพอประมาณให้เหมาะสมกับชีวิตของตนไม่ไขว่คว้าหาสิ่งอื่นๆ ที่เกินกำลังตนเอง เพราะจะทำให้เกิดความไม่รู้จักพอ เบียดเบียนสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว เช่น เบียดเบียนธรรมชาติ เบียดเบียนผู้อื่น โดยเฉพาะการเบียดเบียนเงินที่จะไว้ใช้จ่ายในอนาคต ดังนั้น แนวคิดพอเพียงจึงทำให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล

2. ปรับวิธีคิดเป็นพึ่งตนเอง จากที่แต่เดิมเกษตรกรมักหวังพึ่งบุคคลภายนอกเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเงินทุน เมล็ดพันธุ์ เทคโนโลยีด้านการต่างๆ เพื่อเป็นการขยายผลผลิตให้เพียงพอกับความต้องการของตลาด ทำให้เกษตรกรช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ต้องหวังพึ่งผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา เมื่อตระหนักถึงผลกระทบที่จะตามมา เกษตรกรจึงปรับวิธีคิดมาเป็นการพึ่งตนเอง โดยการใช้ภูมิปัญญาของตนเอง หรือภูมิปัญญาที่มีอยู่ นวัตกรรมมาใช้ในการประกอบอาชีพ และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองที่สำคัญก็คือ ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ทำให้เกษตรกรลดการพึ่งพิงจากภายนอกได้มาก

3. การทำเกษตรอินทรีย์ เมื่อก่อนเกษตรกรส่วนใหญ่จะทำเกษตรกระแสหลัก หรือปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ปลูกเพื่อขายและทำในปริมาณมากเพื่อขายผลผลิตให้แก่ตลาดหรือนายทุน การทำเกษตรกระแสหลักนี้ ทำให้เกษตรกรต้องใช้ต้นทุนการผลิตเป็นจำนวนมาก เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาปราบศัตรูพืช และค่าใช้จ่ายอื่นๆ รายได้ที่มาจากการขายผลผลิตก็ไม่เพียงพอกับ ค่าลงทุน ค่าใช้จ่ายในครอบครัว จึงทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องไปกู้เงินจากระบบอื่นๆ เพื่อนำมาใช้จ่ายทั้งในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ส่งผลให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเพิ่มมากขึ้น และเมื่อเกษตรกรได้เรียนรู้มากขึ้นว่า การใช้สารเคมีในการผลิตทำให้ต้นทุนการผลิตสูง อีกทั้งมีผลกระทบด้านสุขภาพทั้งต่อตนเองและผู้บริโภค ทำให้หันมาทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี เน้นปรับปรุงบำรุงดิน โดยการใช้ซากพืช มูลสัตว์ การปลูกพืชหมุนเวียนและแร่ธาตุตามธรรมชาติ การทำปุ๋ยใช้ปุ๋ยชีวภาพที่ผลิตขึ้นเองโดยใช้วัสดุจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นในการเพิ่มผลผลิต ใช้วิธีทาง

ธรรมชาติในการกำจัดศัตรูพืช ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาหนึ่งของท้องถิ่น วิธีการทำเกษตรอินทรีย์นี้ ทำให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ อาหารมีความปลอดภัย ไม่มีสารพิษตกค้าง ไม่เกิดผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ลดภาระหนี้สินของเกษตรกรได้ สามารถพูดได้ว่า เกษตรอินทรีย์ปลดหนี้ได้

4. การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นการทำเกษตรโดยแบ่งพื้นที่การใช้สอยออกเป็นสวนๆ โดยเน้นการมีแหล่งน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง มีการปลูกพืช ปลูกพืชที่หลากหลาย และเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรมีความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยไม่ต้องพึ่งพิงจากภายนอก เมื่อเหลือจากการบริโภคก็ขายสร้างรายได้ ทำให้เกิดความมั่นคงทางรายได้ เกษตรสามารถพึ่งตนเองได้

5. การทำเกษตรประณีต เป็นการปรับสภาพพื้นที่ให้เป็นสวนอาหารของครอบครัว เพราะมีการปลูกผัก ไม้ผล ไม้ใช้สอย เพาะเห็ด เลี้ยงสัตว์ มีความประณีตในการพัฒนาพื้นที่โดยใช้ความรู้เดิมที่มีอยู่ หรือภูมิปัญญาร่วมกับความรู้จากภายนอก มาทดลองและประยุกต์ใช้ ใช้ธรรมชาติบำบัดโดยการนำซากพืช ซากสัตว์ มูลสัตว์มากองใส่ดิน เพื่อเป็นการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสม การปลูกพืชมากขึ้น ประณีตในทุกๆ ขั้นตอน มีการจดบันทึกเพื่อเป็นข้อมูลในการพัฒนาการทำเกษตรต่อไป และเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ การทำเกษตรประณีตทำให้ครอบครัวมีความพออยู่พอกิน มีความพอเพียง ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน และสามารถลดภาระหนี้สินของเกษตรกรได้

คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ (2551) กล่าวถึงการผลิตเกษตรอินทรีย์จากวิถีพื้นบ้านว่า เป็นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองเป็นหลัก และยึดตามวิถีธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยความศรัทธาและเชื่อมั่นในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นเป้าหมายหลัก และค่อยเป็นค่อยไปโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เน้นการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด ที่เหลือเมื่อมีปริมาณมากพอจึงขายสู่ตลาดท้องถิ่น โดยมีปัจจัยเฉพาะคือ

1. มีกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรที่มีประสบการณ์และองค์ความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะปราชญ์ชาวบ้าน ได้มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเทคนิคการผลิตเกษตรอินทรีย์ในพืชบางชนิดที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคม ทั้งในเรื่องเกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ อีกทั้งองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว และการแปรรูป ซึ่งได้พัฒนาต่อมาเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้าน ที่ปัจจุบันมีปราชญ์ชาวบ้านกว่า 129 แห่ง นอกจากนี้ บางแห่งสามารถพัฒนาต่อเนื่องเป็นศูนย์เรียนรู้ระดับชาติเช่น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาของชาวบ้านอันเนื่องมาพระราชดำริวังน้ำเขียว เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ลดต้นทุนการผลิต มีสุขภาพดีขึ้น ระบบนิเวศไร่นา และสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

2. มีการดำเนินชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก จึงทำให้การดำรงชีวิต การทำการเกษตร อยู่บนรากฐานความรู้และคุณธรรมมีความพอประมาณ พออยู่พอกินและพอใจ ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน

3.1.1 หลักและความหมายของความพอเพียง

ความพอเพียงแบ่งเป็นความพอเพียงเชิงบวก และความพอเพียงเชิงลบ

ความพอเพียงเชิงบวก หมายถึง การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดิน เนื่องจากการถือครองที่ดินในปัจจุบันมีพื้นที่ถือครองเพียง 18 ไร่/ครัวเรือน แต่มีแรงงานในครัวเรือนเพียง 2-3 คนเท่านั้น ซึ่งนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนแรงงานที่มีอยู่ ซึ่งทำให้เกษตรกรยังไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ยังคงต้องใช้แรงงานและพึ่งพาระบบการผลิตจากภายนอกเข้ามาช่วย เกษตรกรจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาความรู้ และโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้มีรายได้ขั้นต่ำที่ 4,500 บาท/เดือน

ความพอเพียงในเชิงลบ หมายถึง การสร้างวินัยภาคการเกษตรให้เกิดขึ้นกับตนเอง ได้ การจัดการดินอย่างเหมาะสม เช่น การไม่ใช้สารเคมีเกินความจำเป็น การมีวินัยในการออม เป็นต้น

ข้อจำกัดและปัญหาที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ผ่านมา คือด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านครอบครัว และด้านการจัดการ เนื่องจากที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินอยู่ในเขตชลประทานเพียงร้อยละ 10 และครัวเรือนเกษตรกรประสบปัญหาขาดวัยแรงงาน

3.1.2 เกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง

เป้าหมายหลักของการเกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง คือการทำการเกษตร “ที่เน้นเรื่องการพึ่งตนเอง เป็นการเกษตรแนวใหม่ที่ถูกพัฒนามาจากประสบการณ์ของความล้มเหลวทางด้านการผลิต ปัญหาหนี้สิน การสูญเสียที่ดินทำกิน การทำลายสิ่งแวดล้อม ที่ทำให้ชีวิตของเกษตรกรเกือบต้องล้มสลาย เกษตรกรรมเพื่อการพึ่งตนเองเป็นการเกษตรที่ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใช้อีกครั้ง ที่ใช้ความรู้ทางด้านนิเวศวิทยาเพื่อการเกษตร โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ความเป็นไปได้ทางด้านเศรษฐกิจ การเกื้อหนุนซึ่งกันและกันทั้ง คน สัตว์ พืช รวมทั้งเน้นในเรื่องคุณธรรมและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยมีพื้นฐานแนวคิดแบบองค์รวม คือ การไม่คิดแบบแยกส่วน ไม่ได้มุ่งที่ผลกำไรสูงสุด แต่คำนึงถึงผลกระทบต่อธรรมชาติและระบบนิเวศวิทยา” (หนังสือวิถีพลังไท ชุมชนพึ่งตนเอง)

การพึ่งตนเองจะต้องมีองค์ประกอบ 5 อย่าง อันประกอบไปด้วย

1. จิตใจมีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิต และทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ
2. แบบแผนการผลิต เป็นแบบผลิตเพื่อกินเอง ใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรแบบผสมผสานให้มีกินมีใช้ครบ และธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล
3. สร้างความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม เกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและเกิดขึ้นกับจิตใจของมนุษย์ที่ไม่โลภมากและการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ
4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การผลิตเพื่อการบริโภคเอง ลดพฤติกรรมความฟุ่มเฟือย ทำพอกิน พอใช้ ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้เป็นสิน ชีวิตสงบ
5. ชีวิตชุมชน ระบบชีวิตมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้เคียง มีอาหารการกิน มีโครงสร้างช่วยเหลือ จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชน มีความเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือกันและกัน ครอบครัวมั่นคง วัด บ้าน โรงเรียน มีกิจกรรมการร่วมกัน

3.1.3 การพึ่งตนเองตามทฤษฎีการพึ่งตนเองแบบพัฒนาของชุมชนชนบท

ศักยภาพในการพึ่งตนเองตามทฤษฎีการพึ่งตนเองแบบพัฒนาของชุมชนประกอบด้วย (สุวัณ ดวงแสนพุด, 2550)

1. ศักยภาพการพึ่งตนเองด้านด้านเทคโนโลยี ได้แก่การผลิตสารชีวภาพไว้ใช้เอง เช่น ปุ๋ยชีวภาพ การจัดทำระบบชลประทาน เช่น ฝายทดน้ำหรือผันน้ำ การนำเทคโนโลยีต่างๆ ไปใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองได้
2. ศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การปลูกพืชเพื่อนำมาใช้ในการบริโภค อุปโภค การใช้ที่ดินสำหรับทำกินได้ตลอดทั้งปี การพัฒนาสมาชิกของครัวเรือนให้ไป; บัณฑิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพด้วยตนเอง การออมเงินไว้ใช้ยามจำเป็น การเลี้ยงสัตว์เพื่อนำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค การจัดทำแผนหรือบัญชีรายรับ – รายจ่ายการใช้จ่ายเงินของครอบครัว การบริหารจัดการกับหนี้สินของตนเอง การเข้าร่วมหรือเป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพ และการผลิตปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตได้
3. ศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การนำทรัพยากรที่มีอยู่ในครัวเรือนมาใช้ได้อย่างคุ้มค่าและประหยัด การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม;

ปลอดภัยจากสารพิษหรือสารเคมี และการจัดการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับสภาพของดินและการจัด
แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเอง

4. ศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านจิตใจ การสร้างจิตสำนึกด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับ
ตนเองและครอบครัว การสร้างระเบียบวินัยให้กับตนเอง การนำเอาหลักคุณธรรม คำสอนของศาสนามา
ใช้ในการดำรงชีวิต

5. ศักยภาพในการพึ่งตนเองด้านสังคม การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชน การ
ดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาสาธารณประโยชน์ การร่วมมือกับชุมชนในการนำเอาทรัพยากรต่างๆ มาใช้ในการ
การดำเนินสาธารณประโยชน์

3.2 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3.2.1 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

มีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ ควรจะเป็น
โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการ
มองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤต เพื่อ ความ
มั่นคง และ ความยั่งยืน ของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ
โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อม ๆ กัน ดังนี้
ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียน
ตนเองและผู้อื่น เช่นการผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไป
อย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการ
กระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลง
ด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต
ทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัย
ทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

3.2.2 เศรษฐกิจพอเพียง

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติแก่ประชาชน โดยยึดหลัก “ทางสายกลาง” ท่ามกลางมรสุมเศรษฐกิจที่ต้องเผชิญอยู่ในปัจจุบัน เศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายสรุปได้ 5 ประการ ดังนี้

1. ความพอเพียง คือ รู้จักพอประมาณ พออยู่ พอมี พอกิน พอใช้ ประหยัด และไม่เบียดเบียนผู้อื่น
2. ความมีเหตุผล คือ ตัดสินใจกระทำการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความพอเพียงต้องใช้เหตุผล และพิจารณาด้วยความรอบคอบ
3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดี คือ เตรียมใจให้พร้อมรับผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
4. การมีความรู้ คือ นำความรู้มาใช้ในการวางแผนและดำเนินชีวิต
5. การมีคุณธรรม คือ มีความซื่อสัตย์สุจริต สามัคคี และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นสมดุลแห่งชีวิต เป็นปรัชญาที่พระราชทานให้คนไทยใช้เป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดสมดุลในชีวิต ในครอบครัว ในโรงเรียน ในประเทศชาติ ในประเทศ โดยตั้งสมมุติฐานว่าทุกสิ่งอนิจจัง ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลง ทั้งปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงมาจากนอกประเทศกับในประเทศ นอกโรงเรียนกับในโรงเรียน นอกครอบครัวกับในครอบครัว แล้วทรงชี้ว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบ 4 ด้านด้วยกัน คือ ด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และทางวัฒนธรรม

ผลกระทบทางวัตถุ อาจจะหมายถึง ทางเศรษฐกิจทางการเงินก็ได้ ส่วนผลกระทบทางสังคม ให้นึกถึงความเข้มแข็งของโรงเรียนท่านที่ไม่มีเด็กติดยาเสพติดเลย หมายถึงโรงเรียนที่มีคุณภาพ สังคมของโรงเรียนเข้มแข็งหรือพูดถึงครอบครัวครูที่ไม่มีหนี้เลย ก็หมายถึง ว่าสังคมครอบครัวเข้มแข็ง ส่วนผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน คือ เรื่องความสะอาด ความมีวินัย เช่น การรักษาต้นไม้ การปลูกต้นไม้ให้เด็กได้ร่มในโรงเรียน ห้องส้วมสะอาด ขณะที่ผลกระทบทางวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมจากนอกประเทศที่จะเข้ามาทำลายวัฒนธรรมไทย จึงต้องรักษาวัฒนธรรมของเราให้เข้มแข็ง

3.2.3 การปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

หลักการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง คือ

1. ยึดหลักเกณฑ์ พออยู่ พอกิน พอใช้
2. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่าย ลดความฟุ้งเฟ้อ ในการดำรงชีพ ความเป็นอยู่ที่ต้องไม่ฟุ้งเฟ้อต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง
3. ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้องและสุจริต ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบ และการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นสำคัญ
4. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันในการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้กัน อย่างรุนแรง ความสุขความเจริญอันแท้จริง หมายถึง ความสุข ความเจริญ ที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วย ความเป็นธรรมทั้งในเจตนาและการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญหรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบัง จากผู้อื่น

5. มุ่งเน้นหาข้าวหาปลา ก่อนมุ่งเน้นหาเงินหาทอง
6. ทำมาหากินก่อนทำมาค้าขาย
7. ภูมิปัญญาชาวบ้านและที่ดินทำกิน คือทุนทางสังคม
8. ตั้งสติที่มั่นคง ร่างกายที่แข็งแรงปัญญาที่เฉียบ
9. นำความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเพื่อปรับวิถีชีวิต สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ แนวทางการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง เน้นหาข้าวหาปลาก่อนหาเงินหาทอง คือ ทำมาหากินก่อนทำมาค้าขาย โดยการส่งเสริม ดังนี้

1. การทำไร่นาสวนผสมและการเกษตรผสมผสาน เพื่อให้เกษตรกรพัฒนาดตนเองแบบเศรษฐกิจพอเพียง
2. การปลูกพืชผักสวนครัวลดค่าใช้จ่าย
3. การทำปุ๋ยหมักปุ๋ยคอกและใช้วัสดุเหลือใช้เป็นปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย) เพื่อลดค่าใช้จ่ายและบำรุงดิน

4. การเพาะเห็ดฟางจากวัสดุเหลือใช้ในไร่นา
5. การปลูกไม้ผลสวนหลังบ้าน และไม้ใช้สอยในครัวเรือน
6. การปลูกพืชสมุนไพร ช่วยส่งเสริมสุขภาพอนามัย
7. การเลี้ยงปลาในร่องสวน ในนาข้าวและแหล่งน้ำ เพื่อเป็นอาหารโปรตีนและรายได้เสริม
8. การเลี้ยงไก่พื้นเมือง และไก่ไข่ ประมาณ 10-15 ตัวต่อครัวเรือน เพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน โดยใช้ เศษอาหาร รำ และปลายข้าวจากผลผลิตการทำนา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากการปลูกพืชไร่ เป็นต้น

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทองแท่ง ชูชาติวัฒน์ และคณะ (2550) ได้ทำการศึกษา การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปที่ดินที่เกิดประโยชน์สูงสุด ศึกษากรณีขนาดการถือครองจำนวนน้อย (ไม่เกิน 10 ไร่ ต่อครัวเรือน) โดยศึกษาเกษตรกรตัวอย่างจากการทำแบบสอบถามและการสังเกต ผลการศึกษาเกษตรกรส่วนใหญ่มีการใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพโดยการทำเกษตรแบบผสมผสาน และการทำเกษตรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ จึงสามารถอยู่ได้อย่างพอเพียงในที่ดินขนาดเล็ก

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (2542) รายงานผลการติดตามการทำประโยชน์ในที่ดิน โครงการกองทุนที่ดิน 5 จังหวัด ประกอบด้วย ชัยนาท ขอนแก่น ร้อยเอ็ด สุรินทร์ และศรีสะเกษ เกษตรกรจำนวน 252 ราย พบว่า จากการติดตามผลครั้งที่ 1 (เม.ย – ก.ย. 2541) มีเกษตรกรทำประโยชน์เต็มแปลง จำนวน 187 ราย ใช้ประโยชน์เป็นบางส่วนจำนวน 12 ราย และไม่ทำประโยชน์จำนวน 30 ราย เมื่อติดตามผลครั้งที่ 2 (ต.ค 2541 – มี.ค. 2542) มีเกษตรกรทำประโยชน์เต็มแปลงจำนวน 165 ราย ใช้ประโยชน์เป็นบางส่วนจำนวน 43 ราย และไม่ทำประโยชน์จำนวน 23 ราย สาเหตุที่เกษตรกรใช้ประโยชน์ไม่เต็มแปลงเนื่องจาก ขาดแคลนเงินทุนและสภาพพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรมีรายได้เป็นเงินสดสุทธิต่ำกว่ารายจ่ายในครัวเรือน และรายได้ส่วนใหญ่มาจากทำงานนอกภาคการเกษตร

ชนินทร จารุจันทร์ และสุรเชษฐ์ แพทยากร (2548) ได้ศึกษาการติดตามการทำประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน กรณีศึกษาการไม่ทำประโยชน์ด้วยตนเองโดยมีการอบการศึกษา จากการรายงานการติดตามการทำประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกร (ASPL) ซึ่งพบว่ามีเกษตรกรร้อยละ 8 ไม่ทำประโยชน์ด้วยตนเองใน 4 กรณี คือ ให้เช่า ให้ทำฟรี ปลอยทิ้งว่าง และขายสิทธิ นั้น

เมื่อได้วิจัยเชิงสำรวจ โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือ ทำการศึกษาในเขตปฏิรูปทั้ง 4 ภาค ในประเด็นการไม่ทำประโยชน์โดยการขายสิทธิ สรุปได้ว่า ส่วนใหญ่เกษตรกรได้ที่ดินมาในลักษณะต่างๆ ในจำนวนใกล้เคียงกัน คือ บุกเบิกเอง รับมรดก และซื้อต่อกันมา เป็นร้อยละ 33.1 32.6 และ 31.7 ตามลำดับ ส่วนสาเหตุที่ทำให้ผู้อื่นทำประโยชน์โดยการขายพบว่าสาเหตุเนื่องจากขาดเงินทุน ร้อยละ 42 และร้อยละ 16 เป็นสาเหตุทางครอบครัว สำหรับผู้ซื้อสิทธิส่วนใหญ่ร้อยละ 69 เป็นเกษตรกร เป็นลูกจ้าง พ่อค้าและข้าราชการ ร้อยละ 15 และร้อยละ 16 ไม่ทราบข้อมูลผู้ซื้อ ในความเห็นของผู้ขายยังมีความประสงค์อยากทำประโยชน์ในแปลงที่ขายเพียงร้อยละ 30 ขณะที่ผู้ให้เช่า ให้ทำฟรี ทั้งว่างมีความประสงค์อยากทำประโยชน์สูงกว่าเป็นร้อยละ 68 64 และ 88 ตามลำดับ นอกจากนี้ผู้ขายยังไม่เห็นด้วยร้อยละ 70 ต่อการนำที่ดินที่ขายนี้ไปจัดให้ผู้อื่น ขณะที่ผู้ให้เช่า ให้ทำฟรี ทั้งว่าง ไม่เห็นด้วยร้อยละ 100 95 และ 96 ตามลำดับ

การขายที่ดิน ส.ป.ก.4-01 ของเกษตรกร พ.ศ.2546 ส่วนใหญ่ร้อยละ 32 ขายได้ราคาสูงกว่า 20,000 บาทต่อไร่ สำหรับเงินที่ได้ส่วนใหญ่ร้อยละ 31 เพื่อใช้หนี้ รองลงมาร้อยละ 28 เพื่อการลงทุนและซื้อที่แปลงใหม่ และร้อยละ 12 เพื่อการรักษาพยาบาล (ฝ่ายติดตามประเมินผล, 2546)

จากการศึกษาของมูลนิธิสถาบันที่ดิน (2544) พบว่า ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับสัดส่วนของทุนและแรงงานที่ใช้ในที่ดินหนึ่งหน่วย หรืออีกนัยหนึ่งระดับการใช้ประโยชน์จากที่ดินจะอยู่ในเกณฑ์สูงถ้าสัดส่วนของทุนและแรงงานต่อที่ดินหนึ่งหน่วยนั้นอยู่ในระดับสูง และในทางตรงข้ามกันระดับการใช้ที่ดินจะอยู่ในระดับต่ำ ถ้าสัดส่วนของทุนและแรงงานเป็นการใช้ที่ดินหนึ่งหน่วยอยู่ในระดับต่ำ